

sabah ülkesi

üç aylık kültür-sanat ve felsefe dergisi

SAYI 87

Nisan 2026

**Nesep ve Hasep İlişkisi veya Kan Bağı
ve Erdem Akrabalığı**
Ekrem Demirli

Başarı Öyküsü Olarak Hakikat -II-
Burhanettin Tatar

Yapay Zekâ, Otomasyon ve Teknoloji Felsefesi
Emre Şan

**Tufandan Sonra: Batı-Sonrası Dünyada
Hikmet ve Çağdaş Tartışma (2)**
Anthony Shaker

İrkçiliğin Fenomenolojisi
Onur Kartal

İrkçiliğin Zihniyet Kökenleri
Selçuk Çiçek

Bir İrkçilik Olarak İslamofobi
Robert Bernasconi

Hareket Hâlindeki Trende Felsefe Yapmak
Huaping Lu-Adler

Harabe Değeri
M. Şamil Şen

**Toprağın Sesi, Kentin Nefesi:
Ferdî Tayfur Ve Bir Milletın Duygu Coğrafyası**
Yasin Ali Salmaz

**Timothy Williamson, Robert Bernasconi,
Shams Anvari-Alhosseyini ve Ünal Ünalın İle Söyleşi**

9 772195 645007 87

sabah ülkesi

Kontakt/İrtibat:

Colonia-Allee 3 • D-51067 Köln
T +49 221 942240 200
F +49221 942240 201
E info@sabahulkesi.com

Herausgeber/Yayıncı:

IGMG - Islamische Gemeinschaft Millî Görüş e. V. gemeinsam mit dem Verein zur Förderung der morgenländischen Kultur e. V. İslam Toplumu Millî Görüş ve Sabah Ülkesi Derneği

Chefredakteur/Genel Yayın Yönetmeni:

Ali Çolak (V. i. S. d. P.)

Redaktion/Yayın Kurulu:

Abdulkadir Filiz
Mehmet Kandemir

Im Auftrag der IGMG - Islamische Gemeinschaft Millî Görüş e. V. und des Vereins zur Förderung der morgenländischen Kultur e. V. durch PLURAL Publications GmbH erstellt.

İslam Toplumu Millî Görüş ve Sabah Ülkesi Derneği adına PLURAL Publications GmbH tarafından hazırlanmıştır.

Anzeigenservice/İlan Servisi:

T +49 221 942240 200
F +49221 942240 201
E info@sabahulkesi.com

Abonnement/Abonelik:

T +49 221 942240 200
F +49221 942240 201
E info@sabahulkesi.com

Jahresabonnement/Yıllık Abone Ücreti:

20 Euro

Für Vereinsmitglieder der IGMG kostenlos.

IGMG Genel Merkez üyelerine ücretsizdir.

Gestaltung und Druck/Tasarım ve Baskı:

Im Auftrag der Herausgeber durch PLURAL Publications GmbH erstellt.

Yayıncı adına PLURAL Publications GmbH tarafından hazırlanmıştır.

Yayımlanan yazıların sorumlulukları yazarlarına aittir. Yazılarda dile getirilen görüşler yazarların kişisel görüşleridir ve IGMG'nin kurumsal görüşlerini yansıtmaz.

Die Verantwortung für die Beiträge liegt bei den Autoren. Die Meinungen in den Beiträgen binden nur die Autoren selbst und geben nicht die Position der IGMG wieder.

ISSN: 97721956450 07 87

Bu sayımızda ırkçılığı ele aldık. İrkçılık, yalnızca tarihsel bir sapma ya da belirli toplumlara özgü bir ön yargı biçimi değil; insanın kendini ve ötekini kurma biçimlerine içkin, derin bir düşünsel ve siyasal sorundur. Sizi, ırkçılığı yüzeydeki nefret söylemlerinin ötesine taşıyarak, onun felsefi, antropolojik ve siyasal katmanlarını birlikte düşünmeye davet ediyoruz. Çünkü ırkçılık, yalnızca bir “yanlış bilinç” değil; aynı zamanda insanın kendisiyle, farklı olanla ve tüm varlık ile kurduğu yanlış bir ilişkinin ifadesidir.

Felsefi açıdan bakıldığında, ırkçılık, “insan nedir?” sorusuna verilen yanıtların sınırlarını ifşa eder. İnsanlığın evrensellik iddiası ile somut tarihsel pratikler arasındaki gerilim, ırkçılığın beslendiği temel çelişkilere biridir. Eşitlik ve özgürlük idealleri çoğu zaman belirli bedenleri ve kimlikleri dışarıda bırakan örtük hiyerarşilerle birlikte işlemiştir. Bu bağlamda ırkçılık, yalnızca etik bir sorun değil, aynı zamanda ontolojik bir ayırım üretme mekanizmasıdır: Kimin “tam anlamıyla insan” sayılacağı sorusu, felsefenin en karanlık noktalarından birine işaret eder. Böylece insan kavramı, evrensel olmaktan ziyade tarihsel ve siyasal olarak kurulmuş bir kategoriye dönüşür.

Antropolojik perspektif ise ırkçılığı, kültürel farklılıkların biyolojik zorunluluklar gibi sunulması üzerinden okur. Modern antropolojinin erken dönemlerinde ortaya çıkan sınıflandırma çabaları, insan çeşitliliğini anlamaktan çok, onu hiyerarşik olarak düzenleme eğilimindeydi. Oysa çağdaş antropoloji, kültürlerin geçirgenliğini, kimliklerin inşa edilmişliğini ve “ırk” kavramının bilimsel temelden yoksunluğunu vurgulayarak bu mirası sorgular. İrkçılık, burada, farkı sabitleyen, değişmezleştiren ve doğallaştıran bir söylem olarak açığa çıkar. Bu söylem, yalnızca bilgi üretiminde değil, gündelik dilde ve pratiklerde de kendini yeniden üretir.

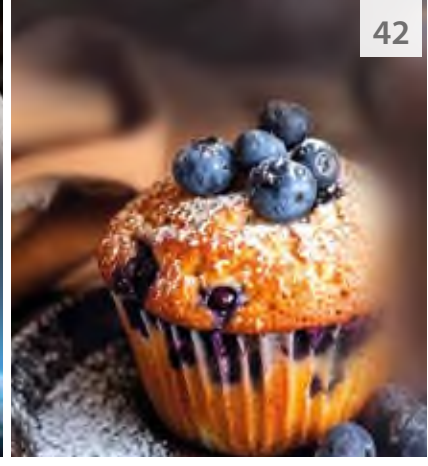
Siyasal düzlemde ise ırkçılık, iktidarın bedenler ve nüfuslar üzerindeki düzenleyici stratejileriyle iç içe geçer. Vatandaşlık, sınır, güvenlik ve aidiyet gibi kavramlar çoğu zaman görünmez ırksal kodlarla şekillenir. İrkçılık, bireysel ön yargıların ötesinde, kurumsal yapılarda ve hukuki düzenlemelerde yer bulan yapısal bir olgudur. Bu nedenle onunla mücadele, yalnızca etik bir duyarlılık değil, aynı zamanda köklü bir siyasal dönüşüm meselesidir.

Bu dosya, ırkçılığı tek bir disiplinin sınırlarına hapsedmeden, farklı düşünsel hatları bir araya getirerek tartışmayı amaçlıyor. Amacımız, kolay yanıtlar üretmek değil; zor soruları çoğaltmak. Çünkü ırkçılıkla yüzleşmek, yalnızca geçmişle hesaplaşmak değil, bugünün düşünme biçimlerini de dönüştürmeyi gerektirir. Bu dönüşüm ise, insanı yeniden düşünmeyi zorunlu kılar.

Dosyamız, Ekrem Demirli, Onur Kartal, Selçuk Çiçek, Robert Bernasconi, Huaping Lu-Adler, Marc Röhl, Elif Zehra Kandemir'in yazılarıyla şekillendi. Kültür-Sanat bölümümüzde Selman Dilek, M. Şamil Şen, Yasin Ali Salmaz, İbrahim Bülbül, Ünal Koyuncu, Turgay Şafak sizler için birbirinden değerli konuları kaleme aldı. Felsefe bölümümüz yine esasa ilişkin değerli yazılarla şekillendi. Asum Cüneyd Köksal, Burhanettin Tatar, Emre Şan, Antony Shaker, Erdal Yılmaz, Mohammad Saleh Zarepour, Burak Şaman sizlerle.

Bir dahaki sayımızda görüşmek üzere.

Ali Çolak

SÖYLEŞİ

- 46** Timothy Williamson ile Söyleşi
Sedat Gençer ve M. Şamil Şen
- 54** Robert Bernasconi ile Irkçılık
Üzerine Söyleşi
Kadir Filiz
- 100** Shams Anwari-Alhosseyni
ile Söyleşi
Hümeyra Yanar
- 138** Ünal Ünal ile Söyleşi
Hümeyra Yanar

FELSEFE

- 6** İnsanın Kerameti
Asım Cüneyd Köksal
- 14** Başarı Öyküsü Olarak Hakikat -II-
Burhanettin Tatar
- 18** Yapay Zekâ, Otomasyon ve Teknoloji Felsefesi
Emre Şan
- 24** Tufandan Sonra: Batı-Sonrası Dünyada Hikmet ve
Çağdaş Tartışma (2)
Anthony Shaker
- 32** Felsefe, Düşüncenin Evi midir; Yoksa Düşünce,
Felsefenin Sınırlarında mı Soluk Alır?
Erdal Yılmaz
- 38** Din Felsefesinde İslami Problemler ve Perspektifler
Mohammad Saleh Zarepour
- 42** Muffin Kek ve Brokoli Arasında Gerçeklik ve İrade
Burak Şaman

DOSYA

- 62** Nesep ve Hasep İlişkisi veya Kan Bağı ve
Erdem Akrabalığı: Toplumsallaşma Sürecinde İnsan
Ekrem Demirli
- 66** Irkçılığın Fenomenolojisi
Onur Kartal
- 70** Irkçılığın Zihniyet Kökenleri: Modern
Düşünürlerden Günümüz Toplumuna
Selçuk Çiçek
- 74** Bir Irkçılık Olarak İslamofobi
Robert Bernasconi

82 Hareket Hâlindeki Trende Felsefe Yapmak:
Kant'ın Irk Öğretisinin Bağlamı
Huaping Lu-Adler

88 Aydınlanmanın Gölgesi: Immanuel
Kant'ta Eleştirel Felsefe ve Irkların
Antropolojisi
Mark Rölli

94 Irkçılık, Diskur ve Müslüman
Öznenin Kuruluşu Üzerine
Elif Zehra Kandemir

82

88

94

108

130

KÜLTÜR / SANAT

108 Dört Kitabın Manası (I) Tevrat'ın
Mahiyetine Dair
Selman Dilek

114 Harabe Değeri
M. Şamil Şen

118 Toprağın Sesi, Kentin Nefesi:
Ferdî Tayfur ve Bir Milletin Duygu
Coğrafyası
Yasin Ali Salmaz

124 Hattı Meşhur Kendi Meçhul Bir Hattat
İbrahim Bülbül

130 Film İzlemek "Eylemi" Hakkında Bir Yorum
Ünal koyuncu

134 Simurg'a Giden Yol:
On Kuş, On Zafiyet, Bir Hakikat
Turgay Şafak

TANITIM

146 Kitap Tanıtım

DİN FELSEFESİNDE İSLAMİ PROBLEMLER VE PERSPEKTİFLER

Mohammad Saleh Zarepour

Religious Studies Archives'ın din felsefesinde İslami problemler ve perspektifler başlıklı dördüncü sayısını tanıtan bu makale dergide bugüne dek yayımlanmış ve İslam'la ilgili olan en iyi felsefi makalelerden bazılarını bir araya getiriyor.¹ Bu sayı için seçilen makalelerin tam kapsamını netleştirmek amacıyla felsefi bir araştırma projesinin İslam'ı ve/veya İslam geleneğini nasıl konu edebileceğini açıkça ortaya koymam gerekiyor. Tartışmamın, çağdaş felsefede İslam incelemelerine dair büyük ölçüde ihmal edilmiş bir yaklaşımın önemine ışık tutabileceğini umuyorum.

“İslam”, geniş anlamda, Hz. Muhammed'e (570–632) vahyedilen/O'nun tarafından tebliğ edilen inanç ve pratikler bütününe işaret edecek şekilde anlaşılabilir. Aynı zamanda “İslam” Hz. Muhammed'in döneminde filizlenen ve bugüne dek uzanan çeşitlenmiş bir manevi-entelektüel geleneğe mensup Müslüman düşünürler tarafından farklı biçimlerde yorumlanmıştır. İslam'ın diğer dinî geleneklerle, özellikle de İbrahîmî geleneklerle paylaştığı pek çok kurucu öğretiyi vardır. Dolayısıyla bir felsefi araştırma projesi bu tür öğretilerden herhangi biriyle –genel bir perspektiften bile olsa– ilgileniyorsa, bu proje dolaylı ve kısmi bir anlamda yine de İslam'la ilgilidir. Örneğin, diğer bütün var olanların ontolojik olarak temellendiği nihai bir varlığın var olduğu şeklindeki öğretiyi ele alalım. Allah'ın gerçekliğinin nihai zemini olarak betimleyen İslam, söz konusu öğretiyi pek çok başka dinî gelenekle paylaşır. Bu nedenle söz konusu öğretiyi ele alan her felsefi proje, en azından belli bir ölçüde İslam'la ilgilidir. Ancak bu proje aynı zamanda, İslam'ın mevzubahis öğretiyi paylaştığı diğer tüm dinlerle de ilişkilidir. Dolayısıyla İslam'la kurulan böylesi bir ilişki münhasır değildir ve dolaylıdır (İslam'ın başka geleneklerle paylaştığı bir özelliğin dolayımıyla kurulur). Elbette *Religious Studies*'de yayımlanan pek çok makale, burada açıklanan anlamda İslam'la dolaylı olarak ilişkilidir. Ancak bu

arşiv sayısı için seçilen makalelerin, daha doğrudan ve daha münhasır bir anlamda İslam'a ve/veya İslam geleneğine dair olması amaçlanıyor. Bu makalelerin her biri, özellikle aşağıdaki koşullardan en az birini karşılar:

1. Münhasıran İslami inançlarla ilişkili (ya da bu inançların gündeme getirdiği) bir problemle felsefi olarak ilgilenir.
2. Dinî inançlara ilişkin bir problemi, bu problemin münhasıran İslami olup olmadığına bakmaksızın, felsefi olarak ele almak için ya İslami inançlara ya da en azından İslam geleneği içinde geliştirilmiş teorik perspektiflere dayanır.²

Bu ölçütlerin nasıl karşılanabileceğini açıklığa kavuşturmak için şu örnekleri düşünelim: Kur'an'ın Hz. Muhammed'in mucizesi sayılıp sayılmayacağı sorusunu felsefi olarak ele alan bir makale birinci koşulu karşılar. Çünkü böyle bir makale münhasıran İslami bir meseleyi tartışır. Buna karşılık, Tanrı'nın varlığı problemini ya Kur'an'da/Hadis'te rastlanabilecek argümana benzer pasajlara dayanarak ya da İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Rüşd gibi önde gelen Müslüman düşünürlerin geliştirdiği felsefi çerçevelere başvurarak tartışan bir makale ikinci koşulu karşılar. Bunun nedeni, Tanrı'nın varlığı probleminin yalnızca İslam'la değil, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi diğer dinî geleneklerle de ilişkili olan genel bir dinî problem olmasıdır. Ne var ki bir araştırma projesi bu genel problemi belirli bir İslami perspektiften incelerse, o proje elbette İslam geleneğiyle ilişkili olacaktır.

Bu arşiv sayısı için neden “İslam Felsefesi”, “İslami Din Felsefesi” ya da “İslam'ın Felsefesi” gibi daha yalın ve daha az karmaşık bir başlık seçmediğim merak edilebilir. İlk seçeneğe ilişkin başlıca itirazım şudur: Bu başlığın kapsamına dair yaygın anlayışı benimsersek;

bu başlık, dinî inançlarla hiçbir ilgisi olmayan felsefi çalışmaları da ihtiva eder. Felsefi konu ve disiplinlerin tasnifinde “İslam felsefesi” denince çoğu zaman Müslüman filozofların ürettiği felsefi eserlerin, içgörülerin ve fikirlerin incelenmesi anlaşılır. Bu anlamda, örneğin İbn Sînâ’nın matematiksel Platonculuğa karşı argümanları üzerine bir araştırma projesi bile İslam felsefesinin alanına girer; oysa böyle bir proje, dinî inançlarla (mesela ilahi şeylerin varlığına ve mahiyetine ilişkin inançlarla) ilgili hiçbir şeye temas etmeyebilir. Elbette dünyadaki her şeyin dinî olduğuna ve bu yüzden geniş ve dolaylı bir anlamda dinle ilgili sayılabileceğine inanılabilir. Ne var ki dinî incelemelerden ve din felsefesinden söz ederken, bunları başka disiplinlerden (örneğin matematik felsefesinden) ayırmak için “dinî” ve “din” terimlerini bu şekilde anlamak zorunda değiliz. Dolayısıyla “İslam Felsefesi” başlığından kaçınmamın başlıca nedeni, bu ifadenin yaygın kullanımında dinle ve dinî kaygılarla hiçbir ilgisi olmayan çalışmaları da niteleyebilmesidir.

İşin daha da kafa karıştırıcı yanı, “İslam felsefesi” kimi zaman o kadar geniş kapsamlı yorumlanır ki İslam dünyasında, yani “İslam’ın yükselişinden bugüne dek İslami siyasal ve kültürel denetim altına girmiş coğrafi bölgelerde” yaşamış gayrimüslim filozofların eserlerinin incelenmesini de kapsar.³ İslam felsefesinin bu pek de nadir olmayan yorumu nedeniyledir ki pek çok araştırmacı, İslam felsefesi üzerine derlenmiş bir ciltte, örneğin Yahyâ b. Adî’nin (974’te, günümüz Irak’ında ölen Hristiyan filozof) ya da Maimonides’in (1204’te, günümüz Mısır’ında ölen Yahudi filozof) görüşlerine dair makaleler görmeyi yadırgamaz.⁴ Ne var ki ben, Arapça kaleme alınmış her felsefi çalışmayı İslam’a ya da İslam geleneğine dair bir çalışma olarak nitelemeye gönüllü değilim. “İslam felsefesi” ifadesini lafzi olmayan bir anlamda benimsek ve gayrimüslim filozofların Arapça yazılarını “İslam felsefesi” mirasının parçaları sayacak olsak bile, bu durum söz konusu eserlerin (1) ve (2) numaralı koşullardan herhangi birini karşıladığı anlamına gelmez.

“İslam felsefesi” ifadesini kullanma konusundaki tereddüdümün bir başka nedeni de bu ifadenin çoğu zaman neredeyse “İslam felsefesi tarihi” ile eş anlamlı kabul edilmesidir. Kanaatimce (en azından bazı) İslami öğretilerin makuliyeti, önde gelen Müslüman filozofların geçmiş yüzyıllarda bu öğretileri nasıl ele aldığından bağımsız biçimde felsefi olarak incelenebilir. Böyle bir felsefi meşguliyet içeren bir yayın, İslam felsefesi alanına ait bir çalışma olarak anılmayı hak eder, en azından bana öyleymiş gibi geliyor. Nitekim örneğin Teslis öğretisinin felsefi bir savunusu, tarihsel açıdan önemli Hristiyan figürlerin görüşlerine dayanıp dayanmadığına bakılmaksızın Hristiyan felsefesinin bir parçası sayılır. Aynı şekilde, örneğin, Kur’an’ın Tanrı’nın lafzi sözlerini içerdiği öğretisinin

felsefi bir savunusu da İslam felsefesi tarihinin başat aktörlerince geliştirilen vahiy teorilerini ele alıp almadığına bakılmaksızın İslam felsefesi kapsamına dâhil edilmelidir.⁵ Ne var ki “İslam felsefesi” ifadesine dair yaygın anlayış, böylesi bir çalışmanın İslam felsefesi eseri olarak sınıflandırılmasına pek imkân tanımaz. Bunu daha iyi görebilmek için, başlığında “İslam felsefesi” ifadesi geçen en önde gelen dergide yayımlanan makalelere bakabiliriz. Bildiğim kadarıyla *Journal of Islamic Philosophy*’de, İslami bir öğretiyle felsefi olarak meşgul olup da İslam felsefesi tarihiyle hiçbir ilgisi olmayan tek bir makale bile yoktur. Bence bunun başlıca nedeni şudur: Yazarın bir İslami öğreti lehine/aleyhine kendi argümanını geliştirdiği bir makale, çoğu zaman İslam felsefesi alanına ait bir makale olarak tanınmaz. İslami bir inanca ilişkin hiçbir felsefi tartışmanın asla tarihsizleştirilemeyeceğine (daha doğrusu, o inanç etrafındaki tartışmaların tarihinden koparılamayacağına) dair yazılı olmayan bir uzlaşma var gibidir. Oysa bence, İslam hakkında felsefi tartışmalara dair, tarihe-bağımlı tartışmalar kadar tarihten-bağımsız tartışmaları da içeren daha kapsamlı, daha hoşgörülü ve daha çeşitli bir kavrayışı teşvik etmeliyiz.

“İslam Felsefesi” başlığına ilişkin son (neyse ki en az önemli) kaygım şudur: İslam dünyasında *kelam* ile *felsefe* arasındaki tarihsel ayrımı modası geçmiş bir ısrarla vurgulayan (neyse ki sayıları pek de fazla olmayan) insanlar var. Bu kişiler, İslami teolojik inançlara ilişkin bütün teorik incelemelerin felsefeden ayrı tutulması gerektiğinde ısrar ediyor. İslam felsefesini İslami rasyonel teolojiyle arasında katı bir sınır bulunan bir alan olarak gören bu kimselere, İslam teolojisi hakkındaki felsefi makaleleri dışladığım izlenimini vermemek için “İslam Felsefesi” başlığını seçmedim.⁶

“İslami Din Felsefesi” başlığını da sevmiyorum. Bu başlık, “İslam Felsefesi”ne kıyasla çok daha az kafa karıştırıcı. Yine de, mevcut derlemenin odağının (yukarıda açıkladığım yanıltıcı anlamlardan biriyle), İslam felsefesinin dinî inanç problemiyle kurduğu ilişkiyle sınırlı kaldığı şeklinde yanlış bir izlenim verebilir. Oysa bana göre, bir felsefi disiplin olarak din felsefesi ilkece İslam düşüncesiyle çok daha geniş etkileşimler kurabilir.

Aklıma gelen en az sorunlu alternatif başlık “İslam’ın Felsefesi”. Ne var ki bu başlığı iki nedenle seçmedim. Birincisi, bu başlığın tutarlı bir biçimde yalnızca, münhasıran İslami problemlere yönelik felsefi meşguliyetlere gönderme yaptığı düşünülebilir. Dolayısıyla “İslam’ın felsefesi” alanındaki bir çalışmanın zorunlu olarak (1) koşulunu karşılaması gerektiği düşünülebilir. Oysa belirttiğim gibi, bu sayı özelinde beni ilgilendiren, (1) ya da (2) koşulunu karşılayan felsefi makalelerdir. İkincisi, önceki iki alternatifte olduğu

gibi, “İslam’ın Felsefesi” kulağa fazlasıyla İslam yanlısı gelebilir. Bu da, İslami inançları eleştiren makalelerin kabul edilemez biçimde görmezden geldiği izlenimini doğurabilir. Oysa (1) ve (2) ile ifade edilen seçim ölçütlerinde, İslami inançların makuliyeti aleyhine argüman geliştiren felsefi projeleri otomatik olarak dışlayan hiçbir şey yoktur.

Çağdaş din felsefesi, Hristiyan inançlarının çeşitli yorumları lehine ve aleyhine yürütülen tartışmalara aşırı ölçüde saplantılıdır.⁷ Diğer dinî geleneklerde ortaya atılan ya da geliştirilen problemleri ve perspektifleri hesaba katmak, din felsefecilerinin alanı çeşitlendirmesine yardımcı olabilir. Bu çeşitlenme pek çok farklı veçhede ve yönde geliştirilebilir. Birincisi, başka dinlerin temel öğretileri felsefi olarak incelenebilir, savunulabilir ya da eleştirilebilir. İkincisi, belirli bir dine münhasır olmayan genel din felsefesi problemleri, Hristiyan olmayan dinî geleneklerin perspektiflerinden ve/veya bu geleneklerde geliştirilmiş felsefi araçlar ve teoriler kullanılarak ele alınabilir. Üçüncüsü, bu ilk iki husus, farklı dinler arasında (özellikle de Hristiyanlık ile bu alanda daha az etkili olan dinler arasında) daha kapsamlı felsefi diyalogların yolunu açabilir. Bu tür diyaloglar, din felsefecilerinin, benimsedikleri farklı dinî görüşlere dair daha kapsamlı ve daha empatik bir kavrayış edinmelerini mümkün kılabilir. Bu da buna bağlı olarak, daha çeşitli ve daha hoşgörülü bir dünyanın teorik altyapısının sağlanmasına önemli ölçüde katkıda bulunabilir.

Diğer bütün felsefi faaliyetler gibi, zikredilen meşguliyetler de meseleleri daha derinden anlamayı ve nihayetinde hakikati hedeflemelidir. Felsefe tarihine başvurmak kimi zaman bu hedeflere daha kolay yaklaşmamıza yardımcı olur, kimi zamansa olmaz. Bu yüzden, İslami inançların felsefi olarak incelenmesiyle İslam felsefesi tarihiyle meşguliyet arasında zorunlu bir bağ görmüyorum. İslam’la ilgili makaleleri seçerken ölçüt olarak (1) ve (2)’yi seçmem bu gözlemlere dayanır. Ne var ki *Religious Studies*’in yaklaşık 65 yıllık yayın hayatı boyunca, önerdiğim iki ölçütten en az birini karşılayan yalnızca yirmi kadar makale yayımlanmıştır.⁸ Bu, din felsefesinin en saygın dergilerinden birindeki makalelerin yüzde ikisinden bile azının, dünyada en çok mensubu bulunan ikinci din hakkında olduğu anlamına gelir. Bu olgu tek başına, alanın farklı dinî gelenekler bakımından yeterince çeşitli olmadığını ve dengesiz olduğunu göstermeye yeter. Neyse ki bu örüntü değişiyor. Bu değişimin en görünür işareti, son birkaç yılda *Religious Studies*’de yayımlanmak üzere her yıl kabul edilen İslam konulu makalelerin sayısının belirgin biçimde artmasıdır.⁹ Bu olumlu işarete rağmen, din felsefesinin bütün dinî geleneklerin yeterince hesaba katıldığı dengeli ve çeşitli bir alan hâline gelmesi için daha katedilecek uzun bir yol var. Bu sayının başlıca

amaçlarından biri, ana akım din felsefesinde çalışan filozofların dikkatini, felsefi çalışmalarına İslami problemleri ve perspektifleri dâhil etmenin gözden kaçan potansiyellerine çekmektir. Eğer bu hedefe ulaşırsa, bu durum din felsefesi alanının çeşitlenmesini hızlandırmaya bir katkı sunabilir. En azından ben bunu yürekten umut ediyorum. ◀

KAYNAKÇA

- Adamson, P. (2015) *Philosophy in the Islamic World: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Adamson, P. (2017) “If Aquinas Is a Philosopher Then So Are the Islamic Theologians”, *Aeon*. <https://aeon.co/ideas/if-aquinas-is-a-philosopher-then-so-are-the-islamic-theologians>.
- Aijaz, I. (2013) “Some Ruminations About Inculpable Non-Belief”, *Religious Studies* 49 (3), 399-419.
- Bowker, J. (1969) “The Problem of Suffering in the Qur’an”, *Religious Studies* 4 (2), 183-202.
- De Cruz, H. and J. De Smedt (2016) “How Do Philosophers Evaluate Natural Theological Arguments? An Experimental Philosophical Investigation”, *Advances in Religion, Cognitive Science, and Experimental Philosophy* içinde, Helen De Cruz ve Ryan Nichols (ed.), 119-42. London: Bloomsbury.
- Griffith, S. H. (2017) “Yahyâ b. ‘Adî’s (d. 974) Kitâb Tahdhîb Al-Akh-lâq”, *The Oxford Handbook of Islamic Philosophy* içinde, Khaled El-Rouayheb ve Sabine Schmidtke (ed.), 129-42. New York: Oxford University Press.
- Nasr, H. S. (1977), “Self-Awareness and Ultimate Selfhood”, *Religious Studies* 13 (3), 319-25.
- Kukkonen, T. (2002), “Averroes and the Teleological Argument”, *Religious Studies* 38 (4), 405- 28.
- Legenhausen, G. (1988), “Notes Towards an Ash’arite Theodicy”, *Religious Studies* 24 (2), 257-66.
- Mizrahi, M. (2020), “If Analytic Philosophy of Religion Is Sick, Can It Be Cured?”, *Religious Studies* 56 (4), 558-77.
- Zarepour, M. S. (2022), *Necessary Existence and Monotheism: An Avicennian Account of the Islamic Conception of Divine Unity*. Cambridge: Cambridge University Press.

1 Bu makale, yazarın *Religious Studies Archives* dergisinde yayınlanan şu yazısının kısaltılmış hâlidir: Zarepour, Mohammad Saleh, “Islamic Problems and Perspectives in Philosophy of Religion.” *Religious Studies Archives* 5: 2021, 1-9.

2 Kalam kozmolojik Argümanı olarak anılan argüman üzerine yazılmış makalelerin çoğu ikinci ölçütü karşılar. Ne var ki bu sayı için bunlardan hiçbirini seçmedim. Çünkü *Religious Studies*’de bu argüman hakkında yayımlanan makalelerin sayısı da niteliği de o kadar yüksek ki, bu argümana müstakil bir arşiv sayısı ayırmak daha uygun görünüyordu.

3 Adamson (2015, 1). Dürüst olmak gerekirse, Adamson, “İslam felsefesi” ile “İslam dünyasında felsefe”yi ayırt etme konusunda yeterince temkinli davranır. Ne var ki, odak noktasının dinî bir mesele olup olmadığına bakmaksızın, Müslüman filozofların eserlerine atıf yapmak için ilk ifadeyi kullanma konusunda herhangi bir çekincesi yok gibi görünüyordu.

4 Bkz. örn. *The Oxford Handbook of Islamic Philosophy* içinde Griffith’in (2017), Yahyâ b. Adî’nin Kitâbu Tehzîbü’l-ahlâkî üzerine yazdığı makale.

5 Dahası, Teslis öğretisini eleştiren ama aynı zamanda bu öğretinin reddinin Hristiyan olmakla nasıl bağdaşabileceğini de gösteren felsefi bir makale, Hristiyan felsefesinin bir parçası sayılmalıdır. Benzer şekilde, Kur’anın Tanrı’nın lafzi sözlerini içerdiği öğretisini eleştiren ama aynı zamanda bu öğretinin reddinin Müslüman olmakla nasıl bağdaşabileceğini de gösteren felsefi bir makale de İslam felsefesinin bir parçası sayılmalıdır, en azından ben böyle düşünüyorum.

6 Bu hususta, Adamson’un (2017) savunduğu görüşe yakın duruyorum 7 Bkz., diğerlerinin yanı sıra, De Cruz ve De Smedt (2016).

8 Bu değerlendirme yalnızca bu dergide yayımlanan araştırma makalelerine ilişkindir. İslam hakkında kitapları tanıtan değerlendirme yazıları dışında tutulmuştur. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, ne yazık ki *Religious Studies*’de şimdiye dek yayımlanan İslam konulu makalelerin hiçbirini kadın akademisyenler tarafından kaleme alınmamıştır. Bu husus, *Religious Studies Archives*’in mevcut sayısı için niçin kadın akademisyenlere ait herhangi bir makaleyi seçemediğimi açıklığa kavuşturmaktadır.

9 Bu değerlendirme, şu ana kadar basılı ciltlerde yer alıp almadıklarına bakılmaksızın, [yayıma] kabul edilen makalelerin çevrimiçi sürümlerine dayanır. Çevrimiçi kayıtlara göre, bugünden (29 Temmuz 2021) geriye doğru son 18 ay içinde *Religious Studies*’in web sitesinde İslam hakkında dört makale yayımlanmıştır.